

podjele stanovništva između gradske i seoske sredine. Autor tumači kako su neophodne daljnje razrade i usavršavanja puteva i načina racionalizacije migracija između grada i sela u uvjetima suvremene demografske situacije.

Radovi sakupljeni u ovoj knjizi značajan su doprinos analizi suvremenih unutrašnjih migracija u Sovjetskom Savezu unatoč upitnostima što se kroz njih provlače. Jedna od odmah vidljivih nedostataka, bez obzira na analize istraživački vrijedne i privlačne, jest izostajanje antropologijskih i ostalih kritičkih opaski. Tekstovi ovog zbornika poprilično su uniformni i očito svi izviri iz istoga proučavateljskog kruga, a problemi se gotovo bez izuzetka razmatraju funkcionalistički. Sam naslov knjige evidentno je pretenciozan i može se opravdati jedino pretpostavkom da za priređivače ove knjige osim unutrašnjih migracija (i to samo ekonomskih) ne postoji sav preostali kompleks migracijske problematike. Autori ni na trenutak ne dovode u sumnju samu raspravu o migracijama te one na taj način neizostavno ostaju problemom.

Josip Kumpes

Silva Mežnarić

BOSANCI — A KUDA SLOVENC I DU NEDELJOM?

»Filip Višnjić«, Beograd, 1986, str. 231.

Povjesničari mogu tvrditi da ljudsku prošlost, između ostalog, karakterizira potraga naroda, plemena, skupina i pojedinaca za svojim »mjestom pod suncem«, stalnim naseljem, domom. Danas je gotovo čitava naša planeta isprepletana gustom mrežom međusobno povezanih gradova i naselja, a nomadi su atavizam. No ipak, kretanja stanovništva nikako ne jenjavaju. Milijuni ekonomskih migranata i izbjeglica u potrazi za boljim ili sigurnijim uvjetima života čine demografsku sliku svijeta svakoga dana drukčijom.

Silva Mežnarić ograničava temu svoje knjige na jedan mali segment ovog fenomena — imigraciju iz drugih republika i pokrajina Jugoslavije u Sloveniju. Ali rezultati njezina rada, pristup temi i zak-

ljučci prelaze usko postavljene okvire. Stoga mogu biti od koristi ne samo sociolozima, demografima i ekonomistima nego i svakome koga zanima dinamika suvremenog svijeta i načini na koje se ona može istraživati i razumjeti.

Podaci u ovoj knjizi rezultat su dugogodišnjeg istraživanja (1975—1983), te mnogih intervjua koji su provedeni tokom 1983. u Sloveniji i sjeverozapadnoj Bosni. Na taj je način uspostavljen dijalog između empirijskih podataka o imigrantima u Sloveniji i praktične svijesti imigranata, njihove svakodnevice. U tom kontekstu intervju je uzet kao moment proizvodnje strukturalnih oblika sistema. Inzistirajući na neparadigmatičnosti zbilje, autorica polazi od kritike funkcionalizma u postojećim istraživanjima migracija i uvodi kvalitativni pristup. Takvo istraživačko usmjerenje centrirano je oko pojma akcije i pojedinca u suvremenoj sociologiji. Ovakav pristup utemeljen je u teoriji strukturalizacije Anthonyja Giddensa i konceptu dualnosti strukture »koji se zasniva na spoznanju da su strukturirane karakteristike društvenih sistema istovremeno medij i rezultat ljudskoga društvenog čina« (str. 82). Dakle, predmet istraživanja nije struktura već ljudski agens, s tim da je težište bilo na ispitivanju praktične, a ne diskurzivne svijesti.

Migracije se, u svakom slučaju, mogu nazvati »složenim« društvenim fenomenom. Zato njihovo proučavanje podrazumijeva slojevit pristup u kojem se demografski i ekonomski podaci upotunjavaju intervjuima te tako kontekst, društvena zbilja, poprima jasnije oblike. Takvu metodu možemo nazvati metodom *multisite-multimethod* (M/M), što je u stvari »konglomerat metoda kojima se pokušava razbiti rigidni pristup takozvane pozitivističke sociologije« str. (84). Valja napomenuti da ovakav pristup istraživanju nije nov u svjetskoj sociologiji (a to autorica i naglašava), ali da ga je teško naći u jugoslavenskih sociologa. Zato mi se čini da će ova knjiga (iako autorica napominje da ona »nije metodološki ili pak teorijski priručnik« — str. 14), ispuniti postojeću prazninu, i to upravo kao primjer i priručnik.

Globalno uzevši, ova knjiga predstavlja pokušaj preispitivanja sociologijskog poimanja individue, subjekta, strukture, sistema, to jest TOTALITETA u procesu mijene. Taj dinamički moment S. Mežnarić promatra s perspektive *interakcijskog po-*

maka (ulaska u novi svijet) koji se manifestira kao *proces loma* »između bivšega i novog identiteta« (str. 17). A da bi to bilo moguće istražiti rukovodeći se jedino akademskim kriterijima, prvi zahtjev koji sociolog mora postaviti samom sebi jest utvrđivanje objektivne istine a ne »uklapanje« podataka u stereotipe ili iluzije o predmetu istraživanja (str. 23).

Suvremene migracije u Evropi kreću se duž osi Sjever-Jug. Konfliktne teorije (modeli migracija) temeljene su na tvrdnji da kretanje stanovništva potječe iz »socijalnih, ekonomskih i političkih nejednakosti, te iz dihotomnoga, eksploatorskog odnosa između centra i periferije razvoja« (str. 44). Unutrašnje migracije (»lokalno ili međuregionalno kretanje stanovništva, relativno stalnog karaktera«) mogu se također analizirati na osnovi te teorije. U jugoslavenskim razmjerima do godine 1953. migracije relativno stagniraju. Sljedeće razdoblje (1953—1961) obilježava kretanje prema gradskim centrima, a šezdesetih godina zamjetna je pojačana mobilnost stanovništva, kako u zemlji tako i prema inozemstvu. Zamjetan je proces »pražnjenja« pojedinih perifernih, nerazvijenih dijelova zemlje, koji se zbiva i u drugim zemljama mediteranskoga emigracijskog područja. Ali odlazak jugoslavenskih radnika u inozemstvo nije bitno utjecao na smanjenje postojećeg nesklada između republika (regija) u latentnoj radnoj snazi i nezaposlenosti (str. 49).

Sedamdesetih godina, pošto se zatvaraju zapadnoevropska tržišta radne snage, latentna poljoprivredna radna snaga iz perifernih (manje razvijenih) regija i republika, kreće prema centrima razvijenijih republika, a zatim i prema njihovoj periferiji. Jedan od nosilaca emigracije svakako je Bosna i Hercegovina, i to kako prema inozemstvu tako i u okvirima Jugoslavije. Imigrantske regije prije svega jesu Slovenija, uža Srbija, Vojvodina i Hrvatska). Od 1974. kada je zatvoreno zapadnoevropsko tržište, imigracija se u Sloveniju udvostručila. Tako, prema podacima koje iznosi S. Mežnarić, u ožujku 1981. u Sloveniji boravi 106.224 imigranata (iznad 15 godina), što čini 5,6% cjelokupnog stanovništva (str. 69). Od tog broja 46% porijeklom je iz Bosne i Hercegovine (str. 72).

Na osnovi dostupnih podataka opis »modalnog« tipa zaposlenog i u Sloveniji prijavljenog imigranta iz druge republike ili pokrajine bio bi sljedeći: »Došao je u

posljednjih desetak godina, radnik je 'uskog profila' (nepriučeni ili priučeni), materski jezik mu je srpskohrvatski (hrvatski ili srpski). Oženjen je, porodica mu većinom nije u Sloveniji, uzdržava veći broj nezbrinutih nego prosječni Slovenac i, napokon, najvjerovatnije dolazi iz nerazvijene općine SR Bosne i Hercegovine« (str. 77). Daljnjom analizom podataka, autorica dolazi do zaključka da imigrant u Sloveniji nije radnik već poluproletarizirani seljak, a taj stav izvodi iz rezultata istraživanja i intervjua provedenih na terenu. Kroz intervjue kristalizira se informatorova slika svijeta organizirana oko »bijega sa zemlje, bijega od proširene porodice, bijega od lokalne kontrole individue...« (str. 20). Dalje, ta slika svijeta uključuje i sukobe i podjele unutar jugoslavenog društva. Ne zaobilazeći ta delikatna pitanja, S. Mežnarić uspijeva izbjeći redukcionizam u smislu svodenja problema na etničku dimenziju (nezanemarljivu, ali ne i jedinu), već bilježi i klasnu dimenziju (str. 20).

Snalaženje u »stranoj« sredini jedno je od ključnih, kompleksnih pitanja kojima se bavi sociologija migracija. To podrazumijeva istraživanje procesa integracije, adaptacije, asimilacije i akulturacije u relaciji sa članovima imigrantskog društva. U ovom kontekstu, na primjer, bilo bi nužno odrediti i »modalni tip adaptiranog Slovenca« (uz navedeni tip imigranta). Po riječima autorice postoje dva razloga što ova knjiga ne donosi tu dimenziju problema. Prvi, takvo, relacijsko, istraživanje do danas nije provedeno, i drugi, pojmovna nejasnoća u sociologiji migracija. I jedno i drugo može/mora predstavljati plodno područje za buduća istraživanja.

»Pojmovna nejasnoća« o kojoj je riječ predstavlja otvoreni problem u sociologiji migracija. Možemo postaviti naizgled jednostavno pitanje: Što je »uspješno integrirani« imigrant? — da bismo pokušavajući odgovoriti mogli uočiti probleme i sagledati nejasnoće, kao i niz mogućih pristupa. A izabrani pristup očigledno odražava subjektivni stav (ako imamo u vidu da je vrijednosna neutralnost diskutabilna), pa čak i ideološku poziciju interpretatora. Ako naš odgovor ne pretpostavlja propitkivanje, daljnju analizu i ulaznje u stvarna značenja izrečenoga, možemo kazati da je »uspješno integrirani imigrant onaj koji bez otpora preuzima njemu namijenjenu ulogu u stratifikacijskom sistemu« (str. 18). Ali želimo li precizniji odgovor, moramo postaviti još poneko

pitanje, u ovom slučaju o karakteristikama »stratifikacijskog sistema« o kojem je riječ, o tipu uloge namijenjene imigrantu, što znači »prihvatiti ulogu bez otpora«, kakav je otpor uopće moguć, koje su konsekvencije otpora itd. Za asimiliranog imigranta možemo kazati (ako nas ne zanimaju dublja značenja) da je on »uspjio proizvesti identitet *podruštvljenog pojedinca* društva prijema« (str. 18). Kritičniji istraživač ne može biti zadovoljan ni ovim odgovorom, već mora ispitati što u konkretnom slučaju »podruštvljeni identitet« stvarno znači, te kakvo je uistinu društvo prijema. Ne postavljajući takva pitanja lako je previdjeti činjenicu da društvo prijema može, hipotetički govoreći, biti loše i »nepravedno«, te kao takvo zahtijevati od pojedinca-imigranta da radi i protiv integriteta vlastite ličnosti, prilagođavajući se jedinoj ulozi koja mu je namijenjena/ dopuštena da bi tako osigurao i zadovoljio samo neke od bazičnih ljudskih potreba.

Objašnjavajući zašto ne ulazi u analizu ovog spektra pitanja S. Mežnarić (potpuno točno) navodi da bi to podrazumijevalo ući, u krajnjoj liniji, u istraživanje polja slobode i/ili prisile. »Stoga s punom odgovornošću pristupajući takvom određenju, zaključih da za sada ni teorijski, ni metodologijski, a rekla bih niti spoznajno nismo dovoljno opremljeni za takav poduhvat« (str. 18).

Migracije stanovništva rezultiraju i promjenama u njihovu svakodnevnom životu i navikama, ali utječu i na mijenjanje imigrantskog društva. Što se tiče samih imigranata, za njih novum predstavlja postizanje ciljeva koji su emigraciju i uzrokovali — resocijalizacija i preoblikovanje vrednota (str. 93). Istraživanja su, prema tome, usmjerena na prostor interakcije između dviju grupa, između Slovenaca i imigranata iz drugih regija Jugoslavije. Interakcija se može pratiti kroz dvije dimenzije: »1. dimenziji participiranja, sudjelovanja imigranata u društvenome, kulturnom sistemu imigrantskog društva i 2. dimenziji identificiranja imigranata sa simbolima i vrednotama imigrantskog društva« (str. 94). Složenost elemenata koji utječu na interakciju uzrok je raznorodnih mogućnosti i putova prilagodbe imigranata na novu sredinu. Tipologija (analitički tipovi imigranata) koju S. Mežnarić navodi predstavlja još jedan doprinos ove knjige sociologiji migracija u Jugoslaviji.

- TIP A — marginalni: apatična skupina, izolirana od društva prijema i od imigranata.
- TIP B — stabilni: imigranti izolirani od društva prijema, instrumentalnog usmjerenja.
- TIP C — aktivni: imigranti izolirani od vlastitih grupa, participativno polje u društvu prijema uglavnom instrumentalno.
- TIP D — kohezivni tradicionalni: etnički orijentirana grupa, s diferenciranim poljem participiranja u društvu prijema.
- TIP E — otvoreni: aktivni imigranti, kritički orijentirani prema vrednotama, normama i simbolima društva prijema.
- TIP F — kohezivni instrumentalni tip imigranata.« (str. 96/97).

Empirijski podaci nisu dovoljni da bi se razumjela interakcija društva prijema i imigranata. Stoga je istraživanje upotpunjeno intervjuima od kojih je veći broj uključen u ovu knjigu, kao ilustracija takve metode rada i navedene tipologije. (U prilozi knjizi naveden je Podsjetnik za intervju kojim su se služili istraživači na terenu, u Bosni i Sloveniji.)

U posljednjim poglavljima nalazimo zaključke koje je bilo moguće izvesti iz provedenog istraživanja. Pripadnici »prvog vala« migracije u Sloveniju borave u toj republici »privremeno« već dvadeset godina. Pa ipak, na osnovi intervjua, primjetno je da oni nisu dio slovenskog prostora u pravom smislu riječi, jer u njemu participiraju samo u sferi rada. Prema tome, moglo bi ih se nazvati brojnom, ali ipak marginalnom grupom (str. 204). (Autorica upotrebljava termin »marginalnost« u smislu u kojem ga je odredio Gino Germani, tj. kao »odsutnost ili nedostatak participiranja pojedinaca ili grupa u određenim dimenzijama upravljačke hijerarhije, te u simboličkom univerzumu društva« (str. 98). No to ne znači da se oni osjećaju potisnutima i »strancima« samo u slovenskom društvu, već i u jugoslavenskom društvu u cjelini. Dalje, budući istraživači moraju obratiti pažnju na to živi li imigrant s porodicom ili bez nje. Rezultati pokazuju da »sam čin preseljenja i zaposlenosti oba supruga dovodi do znatnih promjena uloga u svakodnevnom životu u samo nekoliko godina i u istoj generaciji« (str. 205). S jedne strane, to jest pri-

lagodba slovenskom društvu, ali prije svega novome — modernizaciji u širem smislu riječi.

Informatori vrlo često navode neke razlike između načina komuniciranja na koje su navikli u zavičaju i onih koje percipiraju u Sloveniji. To se, prije svega, odnosi na komuniciranje s institucijama i međusobno, susjedsko druženje (str. 206). Što se prvog nivoa tiče, imigranti smatraju da korupcija u Sloveniji nije »normalna«, svakodnevna pojava kao što je u krajevima iz kojih su došli. Govoreći o drugom nivou, čini se da je otvorenost, nespontanost, opuštenost u druženju te solidarnost i međusobna pomoć onaj tip kulture zavičaja koji im u Sloveniji nedostaje. Oba ova nivoa tek čekaju da budu detaljnije obrađena.

Navedeni zaključci mogli bi voditi smjerom uvjerenja da je određujući element za razumijevanje ove teme etnički. Ali daljnja analiza upozorava da imigranti pod pojmom »mi« ne podrazumijevaju samo sebe, strance u novoj sredini, već pripadnike radničke klase koji teško žive, a pod pojmom »oni« ne Slovence već administraciju (str. 207). Razjašnjenje ove dihotomije nije moguće analizirati bez znanja o tome koji je (stvarni) položaj radničke klase u Jugoslaviji. »Konflikt koji mnogi smještaju u simbolički prostor (jezik, kultura, nacionalni običaji) u stvari je problem napetosti što ih stvara nejednaka dostupnost osnovnih izvora moći i kontrole u društvu« (str. 207). Stanje konflikta proizlazi mnogo direktnije iz nemogućnosti radnika da *de facto* sudjeluje u samoupravljanju nego iz simboličkog prostora. Ovo je, i po mom mišljenju, ključno pitanje kako za razumijevanje migracija unutar Jugoslavije tako i sadašnjeg trenutka jugoslavenskog društva. »Potrebno je početi od ideološke konfiguracije konflikata i smjestiti je ponajprije u odnose moći i nemoci u procesu proizvodnje dobara, ideja i 'praktične svijesti' svakodnevice radnika« (str. 208).

U posljednjem poglavlju dane su preporuke za buduća istraživanja migracija. U jednom radu nemoguće je obraditi i dati odgovore na sva pitanja relevantna za

određenu temu. Vrijednost ove knjige leži i u tome što otvara i nova pitanja, uvjerljivo sugerirajući njihovu važnost. Osim već navedenih problema autorica spominje i važnost aktera koji su utjecali na odluku o odlasku u novu sredinu, takozvani urbani šok, supkulturu, govor imigranata i njegove okoline i napetost pojedinac-institucija.

I na kraju nekoliko zaključnih napomena. Na prvi pogled knjiga Silve Mežnarić ostavlja dojam kompliciranoga strukturiranog konglomerata teorijskih (i osobnih) stavova, metodoloških pristupa, brojčanih podataka u tekstu i u tabelama, te niza intervjuja koji slijede iza svakog poglavlja. Ali dojam koji ostaje poslije čitanja teksta potpuno je različit. Čitalac ostaje uvjeren da je jedan složen društveni fenomen jasno i uspješno (a ne umjetno) izdvojen iz totaliteta zbilje, stručno analiziran i približen razumijevanju. To razumijevanje ne odnosi se samo na izdvojeni znanstveni problem — izazov istraživaču, već i na životnu zbilju zanimljivu svim sudionicima određenog prostora. Brojke u ovoj knjizi nisu samo statistički podaci i puka poopćavanja; intervjui (direktno preneseni s trake, dakle dani »stvarnim« jezikom informatora) pomažu nam da iza postotaka i zbirova identificiramo žive ljude. Dakle, nije potrebno biti sociolog da bi se ova knjiga s interesom pročitala. A za sociologe ona može imati funkciju primjera kako samo ona akademska disciplina koja upotrebljava sav poznat i raspoloživ instrumentarij može stvarno doprijeti do svog predmeta istraživanja. Tek polazeći od širokoga i slojevitog konteksta stvarnosti (koji više izmiče no što se nudi istraživaču), moguće je odgovoriti i na parcijalna pitanja. A upravo tu se krije i novi put sociologije i dubljeg razumijevanja totaliteta života. Onaj koji ide tim putem respektira tradiciju i dosadašnje doprinose društvene misli (i filozofije), ali je i neprestano provjerava i izlaže kritici razuma i stvarnosti, te je na taj način obogaćuje.

Mirjana Oklobdžija